

STŘEDOVĚKÉ NÁSTĚNNÉ MALBY V KOSTELE POVÝŠENÍ SV. KŘÍŽE VE VRBNĚ U MĚLNÍKA

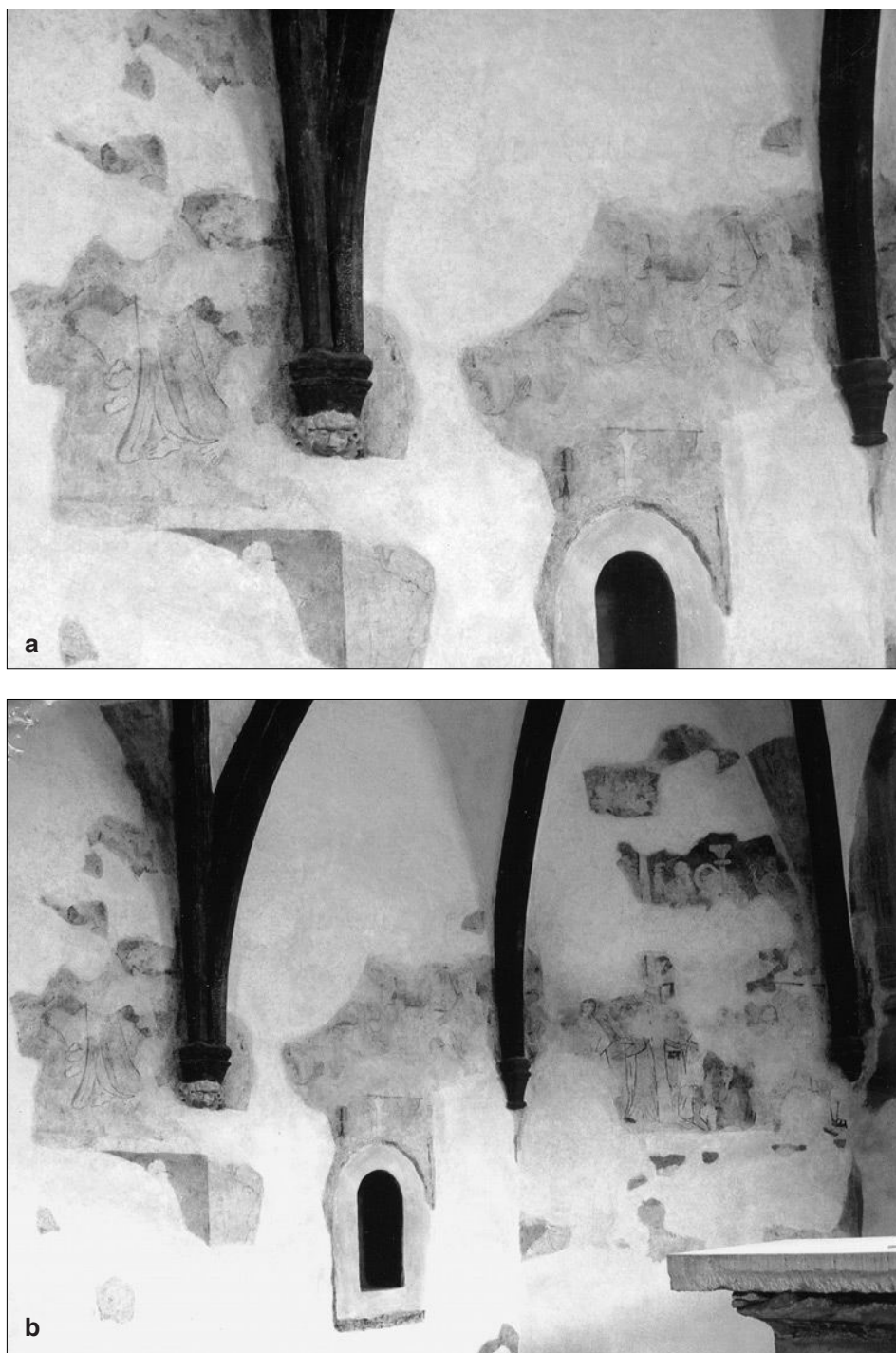
JAN ROYT - DAGMAR HAMSÍKOVÁ -
RADANA HAMSÍKOVÁ - JIŘÍ ČEPELÁK

V kostele Povýšení sv. Kříže ve Vrbně byly nově odkryty středověké nástěnné malby pokrývající stěny gotického presbytáře. Vrbno u Mělníka leží na nízké vyvýšenině v zátupovém území poblíž soutoku Vltavy a Labe. Zatímco nedaleká řeka Vltava poskytovala obživu rybářům a úrodná pole zemědělcům, blízké mělnické hradiště bylo střediskem církevní a zemské správy, v neposlední řadě pak i určitého stupně ochrany. Na území, které bylo osídleno již od neolitu, se tak brzy stabilizovala síť osídlení. Přítomnost vodního žílu však byla spojena s neustálým nebezpečím záplav, z nichž největší zasáhla obec v roce 2002. Právě škody, které způsobila, se staly podnětem pro rekonstrukční práce a detailní výzkumy.¹⁾

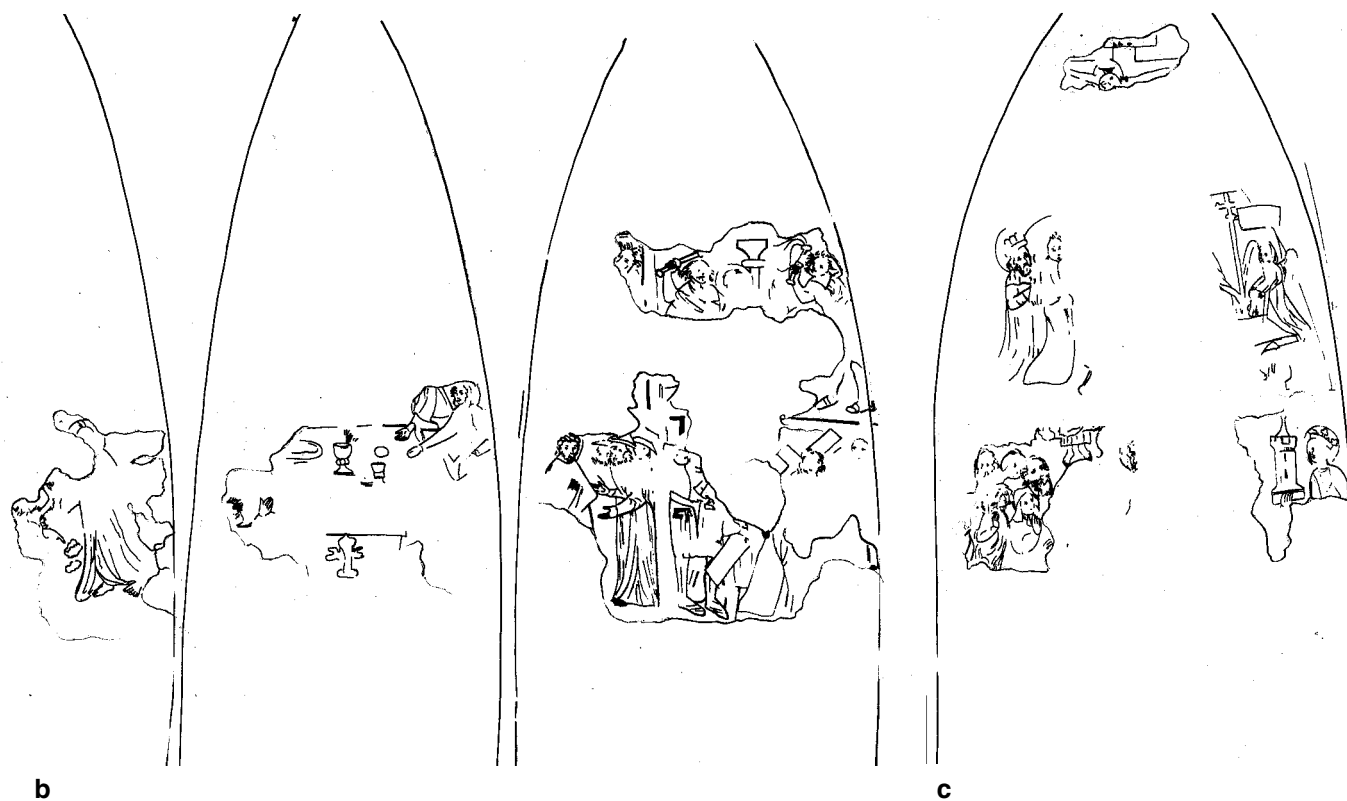
Vrbno vzniklo snad již v průběhu 11. století. Není však jisté, zda se nejstarší osídlení nacházelo na jižním okraji zmíněné vyvýšeniny, nebo ve větší vzdálenosti od centra vsi. V polovině 12. století byl na nejvyšším, tedy čestném místě, vybudován románský tribunový kostelík, jehož obdélná plochostropá loď na východě s apsidou byla postavena z kvádrkového zdiva.²⁾ V jeho okolí se nacházelo rozsáhlé mladohradištní pohřebiště, kde byl v 60. letech 20. století nalezen depot 128 denárů z doby před rokem 1158.³⁾ Vlivem cílené panovníkovy politiky se osady a fary v úrodném Polabí stávaly předmětem duchovních darování. Vrbenský kostel, jehož zasvěcení sv. Kříže je doloženo již v roce 1247, byl ve 30. letech 13. století (1241?) předán špitální-

mu bratrstvu sv. Františka, budoucímu řádu křížovníků s červenou hvězdou. Převážná část zmínek o vsi v následujícím období se týká hmotného zajištění fary, souvisejících sporů a darování; především šlo o desátky z nedalekého Řepína německých rytířů, johanitských Vyšehnějovic a sousedního Hořína.⁴⁾

Na počátku 14. století bylo Vrbno součástí věnného majetku české královny Elišky Přemyslovny, pobývajících mimo jiné i na vodní tvrzi s hospodářským dvorem v sousedním Hoříně. V souvislosti s přechodem z českého na německé, tedy emfiteutické právo, vydala pro Vrbno v letech 1319 a 1321 dvě vysazovací listiny i s uvedením potažní povín-

Obr. 1: Vrbno (okres Mělník), kostel Povýšení sv. Kříže, severní stěna presbytáře s náměty: a – Jidášovy zraždy (?), b – Poslední večeře Páně, sanktuár (všechny snímky R. Hamsíkové).

Obr. 2: Vrbovec, kostel Povýšení sv. Kříže: a – pohled do presbytáře, b – severní stěna presbytáře, c – jižní stěna presbytáře (kresba D. Hamsíková).

Obr. 3: Vrbno, kostel Povýšení sv. Kříže, severní stěna presbytáře, Jidášova zrada (?).

Obr. 4: Vrbno, kostel Povýšení sv. Kříže, severní stěna presbytáře, detail konzoly s hlavou divého muže.

nosti pro osadníky. Soudě dle dokumentů ze 16. a 17. století se tato povinnost vztahovala na všechny obyvatele vsi.⁵⁾ S Eliškou Přemyslovnou bývá spojováno také zavedení služebního systému na mělnickém panství – jednou z manských rodin snad byli Mléčkové z Vrbna, připomínání až do roku 1453. Rod s erbem husy se zřejmě dělil na několik větví, z nichž jedna dosáhla poměrně značného pozemkového vlastnictví a možná i patronátního práva ke kostelu. Dokládá to jednak gotický štít s erbem husy umístěný na jižní stěně lodi kostela, jednak prodej rodových statků ve Vrbně, Hoříně a dalších třech vsích v celkové hodnotě 121 kop pražských grošů křižovnickému řádu. Křižovníci však bratrům Petrovi, vyšehradskému kanovníku, a Bernardovi z Vrbna nezaplatili, a proto se prodávající odvolali k mělnické městské radě, která vydala v roce 1357 listinu podporující nároky poškozených bratrů.⁶⁾ Koupě se jistě uskutečnila, neboť nejbližší část Hořína se ke křižovnickému řádu vztahovala až do roku 1850.⁷⁾ Z téže doby pocházejí první zmínky o vrbenských farářích. Románská apsida byla nahrazena gotickým polygonálním presbytářem, jenž byl sklenut křížovou a paprscitou žebrovou klenbou a vyzdoben nástěnnými malbami. V literatuře se zatím lišily názory na dobu vzniku gotického presbyteria.⁸⁾ Datování odkrytých nástěnných maleb (viz níže v tomto příspěvku) provedené na podkladě formální a ikonografické analýzy a časové zařazení konzoly s divým mužem značně přispěly k upřesnění datování architektury závěru kostela.

Mléčkové z Vrbna, nebo alespoň jejich druhá větev, se připomínají opět v 1. polovině 15. století coby služební manové mělnického hradu. Poslední z nich, bratři Hanušek

a Oldřich, prodali svůj podíl křižovníkům v souladu se závětí Jana Smiřického v roce 1453.⁹⁾ Byl tak dovršen proces postupného majetkového scelování vsi, jejíž část zůstala nadále příslušná k mělnickému hradu, zatímco druhý díl vlastnili křižovníci z dalekého Turska.¹⁰⁾ Jejich duchovní správa i jádro majetku přečkaly husitské nepokoje souběhem příznivých okolností. Pražský špitál byl totiž životně důležitý pro Staré Město, které jej chránilo a spravovalo ve světských záležitostech. Křižovníci naopak podávali pod obojím způsobu, a to možná až do poloviny 15. století, kdy byla ukončena staroměstská správa špitálu a řád získal právo výkupu zastavených zboží.¹¹⁾ Opětovně rostoucí vliv řádu našel své vyjádření v jeho rostoucí stavební aktivitě.

V 1. polovině 16. století byla k severní stěně gotického presbytáře¹²⁾ přistavěna hranolová věž o síle zdi až 2 m, jejíž nároží byla armována červeným pískovcem. V přízemí se nacházela sakristie sklenutá valenou klenbou s lunetami. Přístupná byla pouze úzkou nízkou klenutou chodbou z presbytáře. Místnost je osvětlena úzkým, vysoko umístěným okénkem. Vzhledem k celkové dispozici sakristie je možné, že v případě nebezpečí sloužila jako pokladnice a úkryt cenností. Vyšší podlaží věže, která byla přístupná zvenčí a osvětlená malými obdélnými okénky, poskytovala možnost přístupu do krovu kostela. Předpokládaným dřevěným schodištěm se vstupovalo do nejvyššího patra věže opatřeného čtyřmi rozměrnými okny, kde byly umístěny zvony. Celková dispozice kostela tak ukazuje na jeho útočištní charakter. Kostel byl vybaven zvony a některými částmi mobiliáře.¹³⁾ Z období renesance pocházejí ornamentální sgrafita druhotně použitá při stavbě barokní ohradní zdi

hřbitova. Jejich prvotní umístění však neznáme.

Středověký charakter kostela byl výrazně setřen přestavbou, která proběhla někdy mezi lety 1665 a 1699; mimo jiné byla rozšířena okna, zazděn byl i původní gotický jižní portál, který byl funkčně nahrazen západně orientovanou předsíní se vstupem do kostela. Snad v této době byla zvednuta podlaha, zazděno západní gotické okno a sedile v presbytáři, neboť se ocitlo příliš nízko nad zemí. Změně v úrovni dlažby odpovídá i výška spojovací chodby mezi presbytářem a sakristií a značné „zahlobení“ prahu zazděného, po povodních v roce 2002 částečně odkrytého gotického jižního portálu lodi. Interiér kostela se tak vyrovnal s terénem okolního hřbitova, který během staletí narůstal. Nová barokní výmalba kněžiště, která v roce 1713 překryla starší fresky, byla po polovině 18. století přebílena. V kostele byl umístěn hlavní oltář se sochou Bolesné Matky Boží s umírajícím Kristem, zatímco na ostatních oltářích byly obrazy sv. Jiří, Matky Páně a umírajícího Spasitele. Mobilář se nedochoval a byl v 19. a na počátku 20. století nahrazen obrazy Krista, Dolorosa pod křížem a sv. Josefa. Z původního barokního vybavení se tak dochovala pouze kamenná oltářní mensa, navýšená v roce 1903 širší pískovcovou deskou.

Barokní úpravy kostela byly završeny v roce 1790 vybudováním konvexně tvarované kruchty, výměnou podlahy a snad i o něco pozdější přístavbou točitého schodiště na věž.¹⁴⁾ Výměna podlahy byla příčinou odstranění snad lobbokovických náhrobních kamenů z lodi kostela a kněžského z presbyteria. Náhrobní kámen faráře Augustina Kluega (†1742) byl přenesen na hřbitov, kde se nacházel ještě roku 1940.¹⁵⁾ Ačkoliv se Vrbno stávalo častou obětí požárů a povodní, kostel ležící na nejvýše položeném místě v samém centru vsi nebyl řádněm živlů zasažen.¹⁶⁾

Počátkem 20. století byla provedena novogotická úprava kostela, přičemž byl do zdi věže proražen samostatný vchod do sakristie. Nově byl malířem Wenischem vymalován i presbytář, kde byly nalezeny stopy starších fresek. Tehdejší vrbený farář František Hoppe napsal v roce 1903 řádovému generálu F. Maratovi: „Při škrabání presbytáře přišli jsme na původní malbu. Za malým nízkým kamenným oltářem objevil se na stěně obraz klenby kostelní, uprostřed v gloriole asi ukřížovaný spasitel, nedá se to více rozeznat. Na obou stranách toho obrazu vynášeli se andělíčkové, hezká práce, ale pozdějšího původu, kteří jsou trochu zachováni a pan rada Krch nařídil, aby byli šetřeni...“.¹⁷⁾ Nicméně zachován byl jen andělek ve špaletě jižního okna presbytáře.

V jádru románský kostel Povýšení sv. Kříže ve Vrbně je jednolodní stavbou s pětiboce uzavřeným gotickým presbytářem, s hranolovou věží (16. století) na severní straně a čtvercovou předsíní na straně západní. Obdélnou, v období baroka upravenou plochostropou loď, osvětlují segmentovitě zaklenutá okna, podobná jsou i v presbytáři kos-

Obr. 5: Vrbno, kostel Povýšení sv. Kříže, severní stěna presbytáře, Poslední večeře Páně, celek.

Obr. 6: Vrbno, kostel Povýšení sv. Kříže, severní stěna presbytáře, Poslední večeře Páně, detail s kalichem.

Obr. 7: Vrbno, kostel Povýšení sv. Kříže, severní stěna presbytáře, Poslední večeře Páně, Jidáš, detail.

Obr. 8: Vrbo, kostel Povýšení sv. Kříže, severní stěna presbytáře s náměty Bičování Krista, Posmívání Kristu, Nesení Kříže.

tela. Presbytář ze 70. let 14. století je zaklenutý křížovou šesti-
dílnou žebrovou klenbou, oddě-
lený od hlavní lodi polokruho-
vým triumfálním obloukem. Jeh-
lancové konzoly, na něž nase-
dají klínová žebra, jsou ve dvou
případech zakončeny architek-
tonickou plastikou: na severní
straně hlavou divého muže a na
straně protější s rostlinným mo-
tivem.

Jak již bylo výše uvedeno,
povědomí o existenci nástěnných
maleb v kostele sv. Kříže existo-
valo od roku 1903. Záměr od-
krytí je a restaurovat vykristali-
zoval až po povodni v roce 2002,
kdy byl do výše jednoho metru
zatopen i kostel sv. Kříže. Restau-
rátorského průzkumu, odkrytí
a restaurování maleb se ujaly
akademické malířky a restau-
rátorky Radana a Dagmar Ham-
síkovy (viz samostatná pasáž
v rámci tohoto článku).

Přestože se nástěnné malby
ve vrbovském kostele dochovaly
pouze v torzálním stavu, lze vy-
slovit poměrně spolehlivé soudy
o jejich ikonografii a výtvarném
charakteru. Malby pokrývají stě-
ny polygonálně uzavřeného pres-
bytáře. Komponovány jsou ve
čtyřech nad sebou řazených pás-
ech. Spodní pás, tak jak je to-
mu středověkých maleb obvyklé,
tvořila s velkou pravděpodob-
ností dekorativně pojatá drapé-
rie, tato vrstva se nedochovala.
V druhém pásu, který je až na
nepatrné fragmenty sytější červe-
ného pozadí zničen, se možná
nacházel počátek christologic-

Obr. 9: Vrbo, kostel Povýšení sv. Kříže, severní stěna presbytáře, Bičování Krista, stav po odkrytí maleb, detail.

Obr. 10: Vrbo, kostel Povýšení sv. Kříže, severní stěna presbytáře, Bičování Krista, stav po restaurování, detail.

kého cyklu. V dalších dvou pásech se odvíjejí události z Kristových pašijí, malby v nejvyšším pásmu jižní stěny byly poškozeny úpravou oken. Příběh není líčen kontinuálně, ale biblické události jsou oddělovány pásy; jednotlivé epizody čteme od leva shora dolů. Na základě starších (např. nástěnné malby v kostele Narození Panny Marie ve Starém Plzenci, po 1351)¹⁸⁾ i dobových analogií (nástěnné malby v kostele sv. Jiljí v Uhlířských Janovicích, kol. 1390)¹⁹⁾ můžeme předpokládat, že ve Vrbně šlo o široce koncipovaný pašijový cyklus. Ten se počíná na severní stěně presbytáře vyobrazením neznámé scény, z níž se dochovala spodní část postavy, jak prozrazuje dolů konicky se rozšiřující fragment pláště, z něhož vystupuje pár bosých nohou. Vlevo jsou zobrazeny útvary nepravidelného tvaru, zřejmě kameny a vlevo fragment silně chlupaté končetiny, patrně náležející postavě satana. Mohlo by jít o scénu Jidášovy zrady, tak jak ji popisuje evangelista Lukáš (22, 1–3): „Blížil se svátek nekušeňných chlebů, velikonoce. Velekněží a zákoníci přemýšleli, jak by ho zahubili; báli se však lidu. Tu vstoupil satan do Jidáše, nazývaného Iškariotský, který byl z počtu Dvanácti.“ Byla také vyslovena hypotéza (Magdaléna Hamsíková), že by vzhledem k možnému zobrazení ďábla a na zemi ležících kamenů, mohlo jít o námět Pokušení Krista na poušti (Mt 4, 1–6), který je typologicky vztažen k námětu Poslední večeře, na což by mohla poukazovat Kristova slova: „Je psáno: nejenom chlebem bude člověk živ, ale každým slovem, které vychází z Božích úst.“ S přihlédnutím k dochovaným dobovým analogiím (např. nástěnné malby s pašijovým cyklem v kostele sv. Jiljí v Uhlířských Janovicích, kol. 1390)²⁰⁾ můžeme předpokládat, že nad uvedenou scénou byl námět Vjezdu Krista do Jeruzaléma, jenž obvykle stál na počátku christologických cyklů. Za zvláštní pozornost stojí konzola, z níž vyběhají poměrně hmotná klínová žebra oddělující výše zmíněné pole s malbami od pole následujícího. Konzolu, která byla pohledově orientována vůči původnímu vchodu, tvoří tvář divého muže v loubí. Jde o velmi kvalitní kamenosochařskou práci, jež vznikla v těsném dotyku s pražskou katedrální hutí, jak prozrazu-

Obr. 11: Vrbno, kostel Povýšení sv. Kříže, severní stěna presbytáře, náměty Posmívání Kristu a Nesení kříže, stav v průběhu odkrývání maleb.

Obr. 12: Vrbno, kostel Povýšení sv. Kříže, severní stěna presbytáře, náměty Posmívání Kristu a Nesení kříže, stav po restaurování.

je smysl sochaře pro monumentalitu tvaru.²¹⁾ Cyklus pak pokračuje ve druhém poli ikonograficky i výtvarně pozoruhodným výjevem Poslední večeře Páně. Nachází se příznačně nad tabernáklem, v němž byla uchovávána svátost. I přes značnou fragmentárnost malby zaujme prostorové uspořádání stolu a seskupení okolo něho shromážděných postav apoštolů. Vlevo v popředí je vyobrazen klečící a modlící se apoštol, vpravo pak jeho živě gestikulující druzi. Uprostřed stolu vidíme velký eucharistický kalich, poukazující na to, že jde o zobrazení ustanovení svátosti oltářní. Zobrazený kalich,²²⁾ navíc ještě ve spojení tabernáklem (má dobové ma-

Obr. 13: Vrbová, kostel Povýšení sv. Kříže, severní stěna presbytáře, Posmívání Kristu, detail.

Obr. 14: Vrbová, kostel Povýšení sv. Kříže, severní stěna presbytáře, Nesení kříže, detail.

lované orámování na vrcholu s křížovou kytkou), v němž bylo uchováváno Tělo Páně, můžeme také považovat za velmi raný příklad ohlasu dobových debat týkající se problematiky eucharistie, které probíhaly od konce 14. století na univerzitní půdě. Takto koncipovaná Poslední večeře vyhovovala i později za husitských válek, neboť křížovníci obstarávající ve Vrbně duchovní správu podávali podobojí způsobem. V takto rozsáhle koncipovaném christologickém cyklu se obvykle vyskytuje i vyobrazení Krista na Olivetské hoře, které právě v poslední čtvrtině 14. století se stává námětem devočním, jak ukázal Büttner.²³⁾ Jsou ovšem celky, v nichž námět Krista na hoře Olivetské chybí, jak například ukazuje již zmíněný cyklus v Uhlířských Janovicích. Ve Vrbně mohl být námět Krista na Olivetské hoře umístěn v kápi ve vrcholu stěny. V druhém pásu

následovala zřejmě scéna Krista před Pilátem. Třetí scéna představuje Příběh Kristových pašij pokračuje námětem Bičování Krista, z něhož se dochovala vrchní část sloupu a hlavy a ruce biřiců bičujících Krista. Jde o poměrně konvenční kompozici běžnou v českém nástěnném malířství 14. a 1. poloviny 15. století. Pozadí scény je sytě červeně zbarveno, podobně jako na pašijových scénách Mistra Třeboňského oltáře, na nástěnné malbě s Kristem na hoře Olivetské ve Strašicích (kol. 1390),²⁴⁾ na nástěnné malbě se Stětím sv. Kateřiny v kryptě kostela sv. Štěpána v Kouřimi nebo u pašijového cyklu v kostele sv. Jiljí v Uhlířských Janovicích (kol. 1390). První scéna v třetí řadě zobrazuje Krista oblečeného do dlouhého pláště s trnovou korunou, jak stojí před skupinou mužů s židovskými klobouky na hlavě. Jde patrně o námět Posmívání Kristu či Ecce Homo, neboť Kristus má již na sobě plášť a na hlavě trnovou korunu. Cyklus pokračuje velkou kompozicí nesení Kříže, z níž se dochovaly postavy vojáků, postava Šimona z Kyrény (Mt 27,32; Mk 15,21; Lk 23,26) v červeném odění pomáhajícího nést Kristu kříž, postava Krista nesoucího velký kříž a vpravo jemně prokreslená ušlechtilá ženská tvář, náležející patrně sv. Veronice. Na jižní straně byla původně středověká okna, sedile a vstup do chrámu, čímž byla plocha pro malbu značně omezena. Jediná větší plocha se nacházela v těsné dotyku s vítězným obloukem. Právě zde byla provedeno Ukřižování, jak prozrazuje v kápi pole dochovaná Kristova hlava a jeho ruce přibité na kříž. Při prolomení nového okna při barokních úpravách bylo ukřižování z větší části zničeno. Pod ukřižováním vlevo dole spatřujeme část postavy Josefa Arimatjijského a hlavu světce s bezvousou mladistvou tváří a plavými vlasy, s největší pravděpodobností sv. Jana Evangelisty. Jde o fragment námětu Oplakávání Krista či Kladení do hrobu. Pro časové zařazení malby je důležité oblečení Josefa Arimatjijského, dole vlevo část posta-

vy Josefa Arimatijského a hlava světce s bezvousou mladistvou tváří a plavými vlasy, s největší pravděpodobností sv. Jana Evangelisty. Podobně jako na Bičování, tak i zde pozadí výjevu bylo purpurové. Pro časové zařazení malby je důležité oblečení Josefa Arimatijského. Jeho plášť je ozdoben hermelínovým límcem a na hlavě má knížecí korunu. Zobrazení Josefa Arimatijského v oděvu šlechtice (knížete) souvisí, jak již ukázala Jana Hlaváčková,²⁵⁾ s překladem Písma do češtiny. Evangelista Marek (15, 43; ekumenický překlad) uvádí, že Josef Arimatijský byl „...vážený člen rady“ (dle řeckého originálu „boulentés“, latinsky dle Vulgaty „...nobilis decurio“), podobně o jeho členství v židovské veleradě hovoří i evangelista Lukáš (23,50; ekumenický překlad): „...Členem židovské rady byl muž jménem Josef.“ (dle řeckého originálu „boulentés“; lat. dle Vulgaty „decurio.“). Staročeský překlad výše zmíněného verše evangelia Markova v Bibli Dražďanské i Olomoucké uvádí, že Josef Arimatijský byl: „šlechtic a vladař dvorský“, u Lukáše je označen jako ten, jenž „panovává nad desíti rytíři“. Snad nejstarší vyobrazení Josefa Arimatijského v knížecím odění nacházíme na tzv. Nathanově ukřižování.²⁶⁾ Velmi často se objevuje Josef Arimatijský na reliéfech s Oplakáváním Krista (např. Oplakávání z Litoměřic, kol. 1390).²⁷⁾

Christologický cyklus ve Vrbně pak pokračuje na té samé stěně vpravo dvěma scénami souvisejícími s Kristovým oslavením: Zmrtvýchvstání a Nanebevstoupení Krista. Ze scény Zmrtvýchvstání se dochovala menší pravá část s fragmentem tumbky, s postavou anděla a s rukou Krista s praporem zakončeným křížem. Cyklus završuje velkoryse koncipovaná scéna Nanebevstoupení Krista, která odkazuje k obdobné scéně na nástěnné malbě v Emauzích. V témž poli se dochoval fragment postavy sv. Barbory, která patří k nejběžněji zobrazovaným světicím, neboť byla vzývána v nebezpečných situacích a také jako patronka „dobré smrti“. Svými charakteristickými znaky, k nimž patří úzká ramena, dlouhý krk, idealizovaná tvář a vysoká koruna, má naše světice velmi blízko k obdobným zobrazením světic na severní stěně lodi kostela sv. Apolináře (kol. 1390) či v bývalém kostele sv. Vavřince na Újezdě (po 1380). Nemí vyloučeno, že světice vystupovala jako přímlovkyně v šířeji koncipovaném donátorském výjevu (Mléčkové z Vrbna ?), který se bohužel nedochoval.

Na podkladě detailní stylové analýzy lze vysledovat, že na nástěnném cyklu ve Vrbně pracovali dva malíři. Dílem prvního umělce jsou malby na severní stěně. Jeho výtvarný projev je charakteristický velmi živou výraznou kresbou, smyslem pro prostorové hodnoty, plasticitu tvarů a expresivitou výrazu (viz např. Poslední večeře Páně, Bičování Krista). Tento malíř, možná starší generace, spočívá svým výtvarným názorem ještě v do-

Obr. 15: Vrbno, kostel Povýšení sv. Kříže, severní stěna presbytáře, Nesení kříže, hlava Krista a sv. Veroniky (?), detail.

Obr. 16: Vrbno, kostel Povýšení sv. Kříže, jižní stěna presbytáře, hlava světce, stav po odkrytí malby.

Obr. 17: Vrbno, kostel Povýšení sv. Kříže, jižní stěna presbytáře, hlava světce, stav po restaurování.

Obr. 18: Vrbno, kostel Povýšení sv. Kříže, jižní stěna presbytáře, Ukřižování, ukřižovaný Kristus, detail.

bě Karlově. Druhý malíř pracuje s výraznější pevnou linií vymezující tvary (Ukřižování, Nanebevstoupení Krista) a je více poplatný dobovému krásnoslohemu stylovému projevu.

Nástěnné malby v presbytáři kostela sv. Kříže ve Vrbně náleží do stejné stylové vrstvy jako malby v Libiši (okres Mělník), v Uhlířských Janovicích (okres Kutná Hora), ve Strašicích (okres Rokycany) či ve Slavětíně (okres Louny) a lze je datovat do doby kolem roku 1390.²⁸⁾ Za donátory maleb je možné hypoteticky považovat Mléčky z Vrbna, jejichž kamenný erb se znamením husy se prakticky nachází nad původním vstupním portálem v jižní stěně chrámové lodi ve Vrbně, což poukazuje na velmi privátní vztah rodu Mléčků ke kostelu. Příslušníci tohoto rodu byli s největší pravděpodobností patrony kostela, mezi jejichž patronátní práva a povinnosti by patřilo i financování výzdoby patronátního chrámu. Otázkou je, zda kostel sloužil také jako pohřebiště Mléčků, to se však zatím nepodařilo prokázat. Otevřená zůstává i otázka, kdo určil, jaká bude tematika výzdoby kostela, zda donátoři či duchovní správci kostela. Volba tematiky nástěnných maleb v presbytáři kostela – christologický cyklus s akcentem na scénu Ukřižování, je s ohledem k jeho zasvěcení sv. Kříži logická. Vzhledem k tomu, že duchovní správu obstarávali křížovníci s červenou hvězdou, což byl řád, jenž nebyl netečný k uměleckým dílům (viz např. iluminace v Breviři křížovníckého velmistra Lva), je velmi pravděpodobné, že ideový koncept maleb mohl vytvořit některý z příslušníků tehdy špitálního řádu.

Jak již bylo v úvodu řečeno, ke znovuobjevení a restaurování středověkých maleb ve vrbenském kostele došlo po ničivé povodni, která postihla mělnickou oblast v srpnu roku 2002. Kostel byl zatopen do výše cca 1 metru. Po opadnutí vody byla mokrá omítka podél obvodu interiéru kostela stavební firmou otlučena do výše 100 cm, jak bývá tradičním zednickým zvykem až na původní kamenné zdivo, a to bohužel i v presbytáři. Teprve potom došlo k odbornému průzkumu jednotlivých vrstev.

Na základě nařízení NPÚ, územního odborného pracoviště středních Čech v Praze, byl v roce 2003 proveden nej-

prve stavební průzkum²⁹⁾ v roce 2003 a následně odborný restaurátorský průzkum stěn a klenbových partií presbytáře, kterým byly v roce 2004 pověřeny restaurátorky Radana a Dagmar Hamsíkovy. Sondážní průzkum³⁰⁾ byl doložen stratografií vrstev, mikroskopickými průřezy a chemickými analýzami. Odkryv maleb v presbytáři a jejich restaurování probíhal v letech 2004 až 2005.

Podrobným sondážním průzkumem byla zjištěna původní, velmi kvalitní malba z 90. let 14. století,³¹⁾ a to na většině stěn presbytáře. Malby byly překryty velkým množstvím přemaleb z různých časových období, s četnými vápennými a omítkovými mezivrstvami, z nichž mnohé se zcela jistě vázaly na sta-

vební úpravy kostela. Mladší vrstvy, skryté pod omítkou a pod poslední hlinkovou úpravou ze začátku 20. století, byly zcela bezvýznamné. Jednalo se většinou o monochromní vápenné nátěry v několika vrstvách nebo barevná pojednání s náznakem dekoru. Mladší, z konce 19. století byly provedeny opět technikou hlínky. Poškozené plochy, kde chyběla gotická omítka, byly vyplněny štukovými plombami různé tvrdosti a vápennými vrstvami, z nichž starší byly výrazně pekované. Na několika místech severní a jižní stěny byly odkryty v plombách, vyplňujících obnažené zdivo, barokní fragmenty malované přímo na omítku. Malba byla však zcela nečitelná. Zachovala se pouze výše zmíněná, časově mladší barokní malba postavy andělky ve špaletě jižního okna.

Výsledky průzkumu vedly k souhlasu památkových institucí s odkrytím původní gotické vrstvy v celém rozsahu. Neidentifikovatelné zbytky mladších maleb bylo navrženo konzervovat a zakrýt.

Nejstarší gotické malby jsou sice fragmentární, odkryté plochy však dovolily zjištění, že jde o christologický cyklus. Jednotlivé obrazy byly pojednány většinou v pásích nad sebou, střídavě na pozadí červeném a světle šedém. Na severovýchodní straně od sebe oddělovaly jednotlivé scény černé linie 2–4 mm silné. Na několika místech překrývala původní malbu velmi tvrdá vápenná vrstva, asi 2 mm silná, s fragmenty zcela nečitelné malby, kterou podle doby stavebních úprav by bylo možno zařadit snad do doby po polovině 16. století.

Na východní stěně za oltářem byla pod dvěma vápennými nátěry a nejmladší hlinkovou výmalbou odkryta barokní freska s průhledem do sakrálního prostoru, rámovaného vysokými okny s perspektivně se sbíhající dlažbou do středu. Stopy po skobě a malovaná, dodatečně metalem pozlacená svatozář ve tvaru mandorly naznačují, že zde musel být pravděpodobně umístěn dřevěný kříž. V dolní části u paty konzoly byly zjištěny fragmenty starší malby.

Sondy, provedené na klenbě presbytáře prokázaly sice přítomnost starších maleb, ale jejich stav byl zcela neidentifi-

Obr. 19: Vrbo, kostel Povýšení sv. Kříže, jižní stěna presbytáře, Ukřižování, Josef z Armatie a sv. Jan Evangelista, detail.

kovatelný. Odkryty byly tedy pouze zachované části původních dekorativních pásů podél klenebních polí, souvisejících s figurální malbou stěn a v závěru choru na východní straně v klenebních polích fragmenty ornamentální výzdoby, velmi podobné fragmentům renesančních sgrafit, zasazených druhotně do hřbitovní zdi.³²⁾ Zbytky starších maleb se nacházejí podle provedených sond rovněž na triumfálním oblouku, nebyly však odkryty, neboť ten již nebyl bohužel z finančních důvodů předmětem restaurátorských prací.

Původní malba byla odkryta ve velkých fragmentech v druhém a třetím poli ode dveří sakristie. Ve druhém poli byla odkryta část výjevu, který původně s velkou pravděpodobností zobrazoval scénu Jidášovy zrahy (ďábel vstupuje do Jidáše). Z této scény se zachovala spodní část postavy zřejmě Krista a fragment postavy ďábla i drobná kresba trav u Kristovy nohy. Štětcová kresba postav černou barvou je výrazná a velmi energická. Ve třetím poli nad sanktuářem je vyobrazena Poslední večeře s dominantní tváří Jidáše v dolním levém rohu stolu, malovanou výraznou tvrdou linií, na rozdíl od měkce malované lineární polopostavy apoštola v horní pravé části. Na postavách je patrné, že malíř se snažil vyjádřit kresebným výrazem i charakteristiku postav. Nejvíce zachované jsou výjevy na stěně severovýchodního pole – Posmívání Kristu, skupina židovských kněží, Nesení kříže a v horním pásu Bičování. Všechny tyto výjevy jsou odděleny od sebe silnou černou linií. Kresebná linie figur je výrazná, poměrně silná (až 4 mm) s jistými tahy štětce, avšak s jemnými detaily v kresbě rukou.

Obr. 20: Vrbo, kostel Povýšení sv. Kříže, jižní stěna presbytáře, Zmrtvýchvstání Krista, detail.

V postavách i na pozadí jsou patrné stopy po původní barevnosti. Vedle vstupních dveří sanktuáře pod hlavními scénami byly odkryty obdélníkové pásy, barevně rozdělené, snad původně s postavami světců, jak naznačuje odkrytá hlavička světice (?) na jednom z těchto polí.

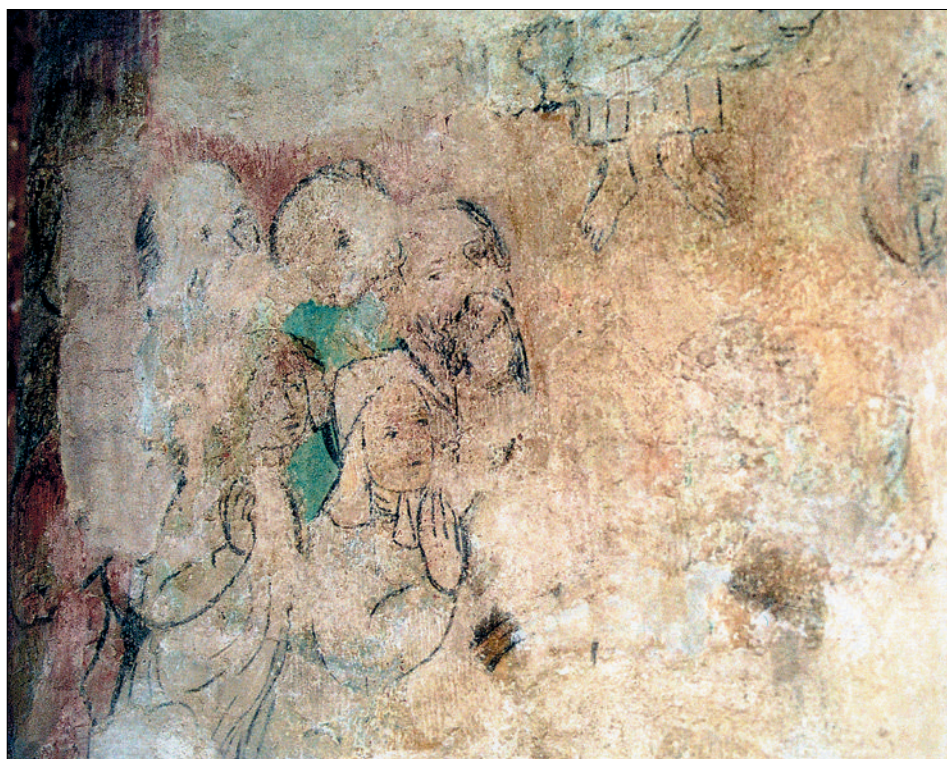
Bohužel původní omítka byla na mnoha místech stěn presbytáře výrazně pekovaná, a tím část maleb znehodnocena. Tam, kde se původní gotická omítka nedochovala, byly plochy vyplněny různými plombami starších omítek, přecházejícími přes sebe s vrstvami vápenných nátěrů. Velmi tvrdá, ale hrubší struktura byla omítka z posledních oprav ze začátku 20. století, která vyrovnávala nerovnosti zejména ve spodní části stěn, na které byla provedena hliníková malba růžového závěsu. Tyto opravy byly vysledovány i v horních plochách stěn.

Sanktuář ve druhém poli severní stěny byl zúžen při pozdějších úpravách o 15 cm na všech stranách. Dochovalo se původní barevné rámování s černou kresbou křížovnické růžice nad vrcholem. Nejstarší přemalba, rámování sanktuáře černou barvou, zjištělná ve fragmentech na vápenném nátěru, zachovává rovněž ještě podobný tvar. Zmenšení sanktuáře bylo provedeno cementovou omítkou asi až ve 20. století.

Hypoteticky mohlo být na jižní stěně pouze jedno gotické okno u oltáře a stěna v celé ploše pokryta figurálními výjevy z christologického cyklu, jak dokládají zachované malby podél druhého okna vedle triumfálního oblouku. Malby v této části byly výrazně poškozeny při stavebních úpra-

Obr. 22: Vrbo, kostel Povýšení sv. Kříže, jižní stěna presbytáře, Nanebevstoupení Krista, detail.

Obr. 21: Vrbo, kostel Povýšení sv. Kříže, jižní stěna presbytáře, Nanebevstoupení Krista.

vách, provedených ve třetí čtvrtině 17. století, dodatečným proražením okenního otvoru u triumfálního oblouku. Tato stěna byla pokryta monumentální malbou s námětem Ukřižování. Ve středu pole nad okenním obloukem tohoto „nepůvodního“ okna byl pod vrstvami omítek a vápenných nátěrů nalezen fragment Krista na kříži s postavami světců sv. Janem a sv. Josefem Arimatijským po levé straně okna. Na pravé straně je zachycena scéna Zmrtvýchvstání s postavou anděla, klečícího na tumbě, část postavy Krista s praporcem a fragmenty postav zbrojnošů. Scény jsou situovány v pásech nad sebou na červeném a světlešedém podkladě. V levé spodní části je výjev s Nanebevstoupením Krista a skupinou postav, vpravo polofigura sv. Barbory s atributem věže. Dělení jednotlivých výjevů pomoci černé linie, výrazné na stěně severní, zde chybí.

Postavy po levé straně okna jsou malovány černou štetcovou kresbou, jistou v provedení. Po pravé straně je malba subtilní, kresba je jemnější, až nejistá, tahy jsou místy zdvojené.

Středověké fragmenty byly objeveny i na celé ploše stěny pod silnými vrstvami omítek pod „nepůvodním“ oknem u triumfálního oblouku, které zasahovaly až k odkrytému sedile. Původní omítka však byla tak hustě pekovaná, že nebylo možné malbu identifikovat. Krásný fragment hlavy světce nebo donátora dokládá, že figurální výzdoba pokrývala celou stěnu.

Malby mohly být zachovány ve větším rozsahu i na severní a severovýchodní stěně, jak ukazuje část draperie ženského šatu a mužské nohy končící přesně v úrovni otlučené omítky.

Obě okna na jižní stěně několikrát změnila svůj tvar. Značnou ztrátu cenné středověké malby způsobilo zvětšení okenních otvorů proražených při rekonstrukci interiéru koncem 17. století. Z té doby pravděpodobně pochází jednoduchá dekorativní výzdoba okenních šambrán, malova-

ných modrou barvou na vápenném podkladě a tvořících jakési kamenné ostění. Tato vrstva u „nepůvodního okna“ částečně překryla původní omítku i s malbou. Při mladších úpravách byla okna znovu zúžena přidáním asi 4 cm omítkové vrstvy po stranách a zmenšena asi o 20 cm pod horním obloukem. Šambrány byly tímto zásahem rovněž výrazně poškozeny. Kolem okna na jižní straně u oltáře byla zjištěna pod současnou hlinkovou výmalbou pouze mladší ornamentální výzdoba ve dvojí vrstvě, asi z 19. století.

Na jižní stěně bylo odkryto sedile, zjištěné již stavebním průzkumem, které bylo zazděno cihlami a velkými kameny. Rámování podél celého sedile bylo zdůrazněno, jak dokazují fragmenty, 4 cm silnou černou linií. Vnitřní prostor byl původně rovněž pokryt malbou, bohužel ze zcela

nečitelných fragmentů nelze posoudit její podobu. Podle doby zazdění sedile spadá malba, malovaná na vápenném podkladě, nejpozději do 17. století. Nad sedile byl odkryt původní konsekráčnický kříž. Na této straně byl rovněž odhalen další, dříve zazděný výklenek, velikosti 50 × 50 cm. Po odkryvu sedile bylo potvrzeno zvýšení podlahy celého kostela asi o 50 cm, jak ukazuje velmi nízko položená lavice sedile od země.

Během odstraňování všech nepůvodních vrstev bylo nutné původní malbu a omítku postupně upevňovat. Všechny defekty byly vytmeleny do světlejšího tónu vápenným štukem tak, aby původní omítková vrstva byla odlišena. Pěky byly vyrovnány do plochy, neboť množství otvorů by působilo rušivě. Odkryté fragmenty mladších maleb, které nebylo možno identifikovat, byly po dohodě s památkáři upevněny, povrchově fixovány a zakryty vápenným nátěrem zatónovaným do barvy starého vápna, stejně jako výmalba klenby a okenních špalet z 20. století. Obnažené zdivo bylo doplněno novou omítkou a barevně sceleno vápenným nátěrem.

Retuš maleb a původní omítky se omezila pouze na barevné sjednocení. Podle dohody s památkáři byly na žebrech ponechány, vzhledem ke špatnému stavu kamene, vrstvy zkamenných vápenných nátěrů. Podle provedených sond byla zjištěna hnědofialová původní barevnost provedená přímo na kameni. Tyto sondy v rozsahu 50 cm na severní stěně byly ponechány. Barevnost žebek byla upravena podle původního tónu. Konzoly byly očištěny od nepůvodních nánosů a podle fragmentů původní barevnosti sladěny. Z tváře divého muže byla odstraněna vrstva vápenné přemalby. Původní barevnost se dochovala v poměrně značném rozsahu, a proto byla ponechána bez retuše v původní podobě.

Technika odkryté gotické malby je příznačná vrstvou utáženou omítkou, jejíž síla kolísá podle nerovnosti kamenného kvádříkového zdiva od 0,5 do 2 cm a přitom respektuje nerovnou rovinu stěny. Přípravná štětcová kresba je prováděna černou barvou do nezaschlé vrstvy omítky, nanášené zřejmě ve vodorovných pásích odshora. Při fragmentární povaze maleb nelze dobře nanášené vrstvy a jejich přesahy dobře prokázat, jde však podle všeho o tradiční pontata. To jistě vyhovovalo i výtvarnému záměru malíře při členění malby do vodorovných pásů. V barevných zlomcích bylo chemicky prokázáno minium, smalt se zrny azuritu a malachit, dále žluté a červené okry, železitá červeně a černě. Ve starší přemalbě byla nalezena zem zelená a v modrém malovaném kamenném ostění šambrán – šmolka (smalt)

Při podrobné prohlídce jednotlivých výjevů je patrné, že i zde, jako u mnoha jiných nástěnných maleb, bylo dílo výsledkem více rukou. Některé výjevy, jako např. Poslední ve-

Obr. 24: Vrbová, kostel Povýšení sv. Kříže, jižní stěna presbytáře, sv. Barbora, stav po restaurování.

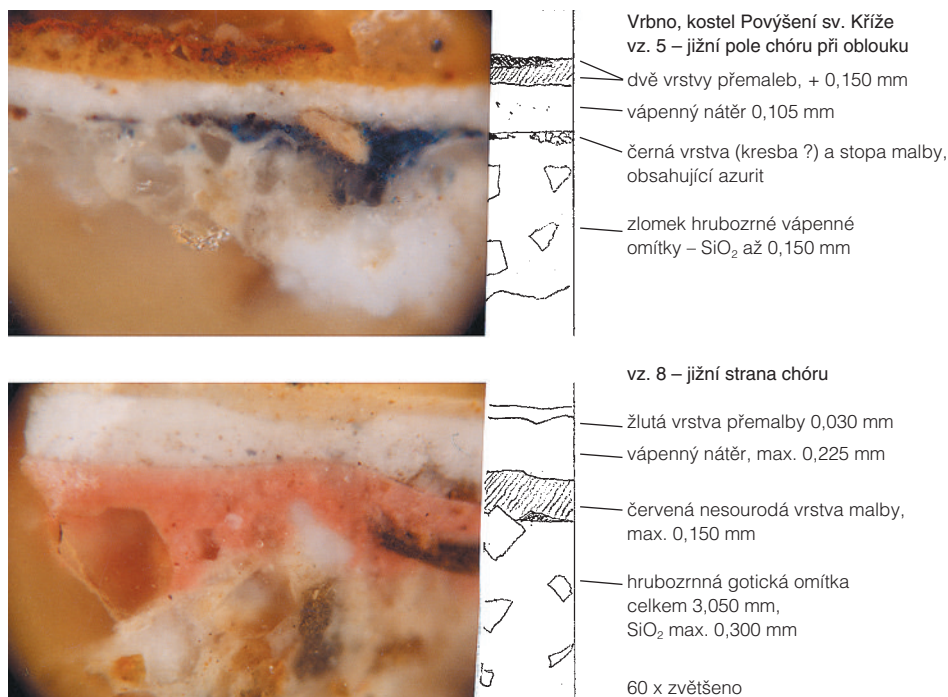
Obr. 23: Vrbová, kostel Povýšení sv. Kříže, jižní stěna presbytáře, sv. Barbora, stav po odkrytí, detail.

čeře na severní stěně, jsou malovány velmi jemnou štětcovou kresbou, na rozdíl od ostatních, které mají linie pevné a výrazné, jistě v provedení.

REKAPITULACE SLEDU VÝTVARNÉ VÝZDOBY V OBDOBÍ PĚTI STOLETÍ V PRESBYTÁŘI KOSTELA

A. Středověké nástěnné malby christologického cyklu (podle J. Royta 90. léta 14. století) – nejstarší přemalba: nečitelné fragmenty maleb lineárního charakteru provedené na vápenném nátěru, na severní a severovýchodní stěně, snad polovina 16. století (fragmenty byly konzervovány a zakryty).

B. Druhá starší přemalba – fragmenty modrých šambrán na vápenném podkladě, asi před rokem 1700 a zbytky nečitelných lineárních maleb na vápenném podkladě na jižní

Obr. 25: Vrbová, kostel Povýšení sv. Kříže, mikrořezy barevné vrstvy jižního pole chóru.

stěně (fragменты byly konzervovány a zakryty), které souvisí s malbou iluzivního průhledu do interiéru kostela ve východním poli. Tato malba byla provedena na utažené vápenné omítkě, zjištěna v místech, kde se původní omítková vrstva nedochovala (malba včetně fragmentů byla restaurována).

C. Třetí vrstva přemaleb – fragmenty neidentifikovatelné malby, provedené přímo na omítkě, zjištěné v rozích severní a jižní stěny – snad začátek 18. století po odkrytí byly fragmenty konzervovány a zakryty. Fragmenty ornamentální malby na klenebních polích v závěru chóru, snad rovněž začátek 18. století.

D. Čtvrtá vrstva – fragment malby s andílkem ve špaletě jižního okna – kolem poloviny 18. století, nečitelné fragmenty na vápenném podkladě na jižní stěně u oltáře a v okeních špaletách pozdní 18. století, nebo začátek 19. století.

E. Pátá a šestá vrstva – nevýznamné hlinkové fragmenty z 19. století.

F. Sedmá (poslední) vrstva – dekorativní hlinková výmalba z roku 1903 (malba byla částečně zachována, konzervována a zakryta).

Díky příznivé spolupráci památkových a církevních institucí došlo k rehabilitaci dříve opomíjeného kostela Povýšení sv. Kříže ve Vrbově, který se tak stal jednou z nejvýznamnějších památek z období středověku v mělnické oblasti. Nově odkryté a restaurované nástěnné malby v interiéru vrbovského kostela jsou příkladem kvalitní výtvarné tvorby doby krále Václava IV. a donátorské činnosti nižší šlechty, která za vlády Karlova syna nabyla na významu. Přestože malby nemají dvorský charakter jako například nástěnná výzdoba v nedaleké Libiši, přesto některými svými komponentami a prvky (syté červené pozadí, expresivní podání podkresby) reflektují soudobé tvůrčí proudy a svojí ikonografií reagují na dobové teologické disputace o eucharistii konané zejména na půdě pražské Karlovy univerzity.

POZNÁMKY

- 1) Archeologický a stavební výzkum kostela a okolí zajistili Mgr. Ladislav Varadzin, Mgr. Ivo Štefan z Archeologického ústavu AV ČR ve spolupráci s Ing. Janem Sommerem. Restaurováním a ikonografií odkrytých nástěnných maleb se zabývají akad. mal. Radana Hamsíková a prof. PhDr. Ing. Jan Royt. Stavebněhistorickému průzkumu se věnovali také O. Novosadová – H. Hanzlíková, Vrbová u Mělníka do poloviny 17. století, R projekt Brno 2003, nepublikováno. Své poznatky o vývoji vsi ve středověku a raném novověku jsem uvedl v článku J. Čepelák, Vrbová u Mělníka do poloviny 17. století, Středověký sborník historický 30–31, 2006 (v tisku).
- 2) A. Merhautová, Raně středověká architektura v Čechách. Praha 1971, s. 356–357. Zde i starší literatura.
- 3) K nálezům raně slovanské keramiky pražského typu z 6.–7. století při archeologickém výzkumu kostela J. Sommer – L. Varadzin – I. Štefan, Koncepty chystané publikace o archeologickém a stavebně historickém výzkumu kostela Svatého Kříže ve Vrbově (2003). O lokalizaci nejstaršího osídlení ve Vrbově u Mělníka a nálezu depotu denárů: Fr. Kašička – B. Nechvátal, K vývoji románského kostela ve Vrbově u Mělníka, Památková péče 33, 1973, č. 3, s. 176–186, J. Klápště, Příspěvek k archeologickému poznávání úlohy mince v přemyslovských Čechách, Archeologické rozhledy 51, 1999, č. 4, s. 784, 789–790, 801–802, J. Hásková – B. Nechvátal, Mladohradištní pohřebiště ve Vrbově u Mělníka a hrob s depotem denárů, Archeologické rozhledy 45, 1993, č. 1, s. 72–88, 90–92.
- 4) Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae (dále CDB) III/3, č. 286 (rok 1236), CDB IV/1, č. 1 (rok 1241), č. 125 (rok 1247), Regesta diplomata nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae (dále RBM) I, č. 1323 (rok 1253), RBM II, č. 140 (rok 1257), RBM IV, č. 282 (rok 1336).
- 5) České překlady listin: Národní archiv (dále NA, dříve SÚA) Praha, Stará manipulace, inv. č. 2209, sign. M 28/43, fol. 3–4. Povinnost kosit panskou louku a svázat seno zjistil v urbářích mělnického panství z let 1569, 1606, 1625 J. Koumar, Mělnické panství a jeho poddaní v 16. a na počátku 17. století, Vlastivědný sborník Mělnicka 4, 2002, s. 87; Odhad komorního panství Mělnického datovaný dne 4. září 1645, Archiv český (dále AČ) 29, s. 225.
- 6) NA Praha, Křížovníci s červenou hvězdou – 339, inv. č. 293; RBM VI, č. 535 (rok 1357).
- 7) Dosvědčuje to např. urbář křížovníckého panství z 2. poloviny 16. století, AČ 28, s. 343–344.
- 8) Zatímco Fr. Kašička – B. Nechvátal, o. c. v pozn. 3, s. 182 poukazuje na motivickou příbuznost s mělnickou radniční kaplí z roku 1398, J. Sommer a kol., o. c. v pozn. 3, se opatrně přiklání k počátku, případně až k době kolem poloviny 15. století.
- 9) Archiv hlavního města Prahy, Sbirka rukopisů, Liber tercius Veteris urbis Pragensis quo complectuntur variorum casuum effectus. 1417 až 1480, kniha č. 992, fol. 23.
- 10) AČ 28, s. 343–344; J. Racek, Vesnice Kralupy v 1. polovině 16. století, Vlastivědný sborník Kralupska 4, 1999, č. 1, s. 13–59, J. Koumar, o. c. v pozn. 5, s. 67–106.
- 11) V. Bělohávek, Dějiny českých křížovníků s červenou hvězdou. Praha 1930, s. 79; M. M. Buben, Rytířský řád křížovníků s červenou hvězdou. Praha 1996, s. 15, 20–21.
- 12) Fr. Kašička – B. Nechvátal, o. c. v pozn. 3, s. 182–183.
- 13) Cinová křtitelnice z roku 1511 je umístěna v depozitáři rytířského řádu křížovníků s červenou hvězdou v Praze. Zvony z let 1530, 1554 (přelit 1881) a z 17. století byly zrekvírovány za první světové války. A. Podlaha, Soupis památek historických a uměleckých v politickém okresu Mělnickém, sv. VI. Praha 1899, s. 186; Státní okresní archiv (dále SOkA) Mělník, Archiv obce Vrbová, Pamětní kniha obce Vrbová, 1876–1959, s. 85–86.
- 14) A. Podlaha, o. c. v pozn. 13, s. 186 (půdorys); J. Sommer – L. Varadzin – I. Štefan, o. c. v pozn. 3.
- 15) J. Kilián, Historické náhrobníky a epitafy Mělnicka. Mělník 2004, s. 119;

- Fr. B. Bronec, Z osudů kostela, fary a školy ve Vrbně, nedatováno, s. 11.
- 16) K velkému požáru Vrbna na sklonku 18. století například J. Kilián (ed.), Mělnická kronika Jana Josefa Albrechta ze sklonku baroka. Mělník 2005, s. 84, 204–205.
- 17) Použitý výňatek z dopisu převzat z článku Fr. Kašička – B. Nechvátal, K vývoji románského kostela ve Vrbně u Mělníka, o. c. v pozn. 3, s. 186. Originál je uložen v NA Praha, Křižovníci s červenou hvězdou – 339, kart. 1393.
- 18) J. Royt, Starý Plzenec, in: Gotika v západních Čechách (1230–1530). Praha 1996, s. 435–436.
- 19) Z. Všecková, Středověká nástěnná malba ve středních Čechách, Průzkumy památek 1999 – příloha, s. 184–185.
- 20) Z. Všecková, o. c. v pozn. 19, s. 184–188.
- 21) Srov. J. Opitz, Sochařství v Čechách za doby Lucemburků. Díl první. Praha 1935, s. 29–55.
- 22) M. Bartlová, Ikonografie kalicha, symbolu husitství, in: Husitský Tábor. Supplementum 1. Sborník husitského muzea v Táboře 2001, edd. M. Drda – F. J. Holeček – Z. Vybíral. Tábor 2001, s. 455.
- 23) F. V. Büttner, Imitatio pietatis. Motive der christlichen Ikonographie als Modelle zur Verähnlichung. Berlin 1983, s. 197.
- 24) Z. Všecková, o. c. v pozn. 19, s. 184–185.
- 25) J. Hlaváčková, Josef erat decurio, Umění XXXV, 1987, s. 507–514.
- 26) J. Hlaváčková, o. c. v pozn. 25, s. 507–514.
- 27) O. Votoček, Severočeská galerie v Litoměřicích. Sbírka starého umění. Litoměřice 1983, obr. 4.
- 28) Vročení maleb na základě provedené stylové analýzy do doby kolem roku 1390 tedy vylučuje možné pozdní datování architektury závěru kostela, jak ho naznačuje Jan Sommer.
- 29) O. Novosadová – H. Hanzlíková, o. c. v pozn. 1.
- 30) R. Hamsíková – D. Hamsíková, Restaurátorský průzkum presbytáře kostela Povýšení sv. Kříže, Vrbno, NPÚ středních Čech, 2004.
- 31) Viz s. 102–105.
- 32) Viz úvod tohoto příspěvku.

MITTELALTERLICHE WANDMALEREIEN IN DER KIRCHE DER KREUZERHÖHUNG IN VRBNO BEI MĚLNÍK/MELNIK

Die neu entdeckten Wandmalereien im Presbyterium der Kirche der Kreuzerhöhung in Vrbno bei Mělník gehören zu der gleichen Stil-schicht, wie die Malereien in Libiš, Uhlířské Janovice, Strašice oder Slavětín und man kann sie in die Zeit um 1390 datieren. Für die Donatoren der Malereien kann man hypothetisch das Geschlecht Mléčka von Vrbno halten, deren steinernes Wappen mit dem Zeichen der Gans sich praktisch über dem Eingangportal in der Südwand des Kirchenschiffes in Vrbno befindet, was auf eine sehr private Beziehung des Geschlechts Mléčka zur Kirche hinweist. Angehörige dieses Geschlechts waren höchstwahrscheinlich Patrone der Kirche, zu deren Patronatsrechten und Pflichten auch die Finanzierung der Verzierungen der Patronatskirche gehören konnte. Es besteht eine Frage, ob die Kirche auch als die Begräbnisstätte des Geschlechts Mléčka diente, es ist jedoch bis jetzt nicht gelungen, das zu beweisen. Offen bleibt auch die Frage wer bestimmte, wie die Thematik der Verzierungen der Kirche wird, ob die Donatoren oder die Seelsorger der Kirche. Die Wahl der Thematik der Wandmalereien im Presbyterium der Kirche – der christologische Zyklus mit dem Akzent auf die Szene der Kreuzigung, ist hinsichtlich ihrer Einweihung dem hl. Kreuz logisch. Mit Rücksicht darauf, dass die Seelsorge die Kreuzherren mit dem roten Stern besorgt haben, was ein Orden war, der sich nicht gleichgültig zu den Kunstwerken gestellt hat (siehe z.B. die Illuminationen in dem Breviar des Kreuzherren-Großmeisters Lev), ist es sehr wahrscheinlich, dass das Ideenkonzept der Malereien einer der Mitglieder des damaligen Spitalordens schaffen konnte. Obwohl die Malereien keinen Hofcharakter haben, wie z.B. die Wandverzierung im nahen Libiš, reflektieren sie trotzdem durch einige ihre Komponente und Elemente (satter Hintergrund, expressive Darbietung der Unterzeichnung) zeitgenössische schöpferische Strömungen (schöner Stil) und durch ihre Ikonographie (Platzierung des Letzten Abendmahls über dem Tabernakel und die Betonung des Kelches) reagieren sie auf zeitgenössische theologische Disputationen über die Eucharistie, die besonders auf dem Boden der Prager Karlsuniversität stattgefunden haben.

ABBILDUNGEN

- Abb. 1: Vrbno (Bezirk Mělník/Melník), Kirche der Kreuzerhöhung, Nordwand des Presbyteriums mit Themen a – Verrat des Judas (?), b – Letztes Abendmahl, Sanktuarium.
- Abb. 2: Vrbno, Kirche der Kreuzerhöhung, a – Blick ins Presbyterium, b – Nordwand des Presbyteriums, c – Südwand des Presbyteriums.
- Abb. 3: Vrbno, Kirche der Kreuzerhöhung, Verrat des Judas (?).
- Abb. 4: Vrbno, Kirche der Kreuzerhöhung, Nordwand des Presbyteriums, Detail der Konsole mit dem Kopf des wilden Mannes.
- Abb. 5: Vrbno, Kirche der Kreuzerhöhung, Nordwand des Presbyteriums, Letztes Abendmahl, das Ganze.
- Abb. 6: Vrbno, Kirche der Kreuzerhöhung, Nordwand des Presbyteriums, Letztes Abendmahl, Detail mit dem Kelch.
- Abb. 7: Vrbno, Kirche der Kreuzerhöhung, Nordwand des Presbyteriums, Letztes Abendmahl, Judas, Detail.
- Abb. 8: Vrbno, Kirche der Kreuzerhöhung, Nordwand des Presbyteriums mit Themen der Geißelung Christi, Verspottung Christi, Kreuztragung.
- Abb. 9: Vrbno, Kirche der Kreuzerhöhung, Nordwand des Presbyteriums, Geißelung Christi, Zustand nach der Freilegung der Malereien, Detail.
- Abb. 10: Vrbno, Kirche der Kreuzerhöhung, Nordwand des Presbyteriums, Geißelung Christi, Zustand nach der Restaurierung, Detail.
- Abb. 11: Vrbno, Kirche der Kreuzerhöhung, Nordwand des Presbyteriums, Themen Verspottung Christi und Kreuztragung, Zustand im Verlauf der Freilegung der Malereien.
- Abb. 12: Vrbno, Kirche der Kreuzerhöhung, Nordwand des Presbyteriums, Themen Verspottung Christi und Kreuztragung, Zustand nach der Restaurierung.
- Abb. 13: Vrbno, Kirche der Kreuzerhöhung, Nordwand des Presbyteriums, Verspottung Christi, Detail.
- Abb. 14: Vrbno, Kirche der Kreuzerhöhung, Nordwand des Presbyteriums, Kreuztragung, Detail.
- Abb. 15: Vrbno, Kirche der Kreuzerhöhung, Nordwand des Presbyteriums, Kreuztragung, Kopf Christi und der hl. Veronika (?), Detail.
- Abb. 16: Vrbno, Kirche der Kreuzerhöhung, Südwand des Presbyteriums, Kopf eines Heiligen, Zustand nach der Freilegung der Malerei.
- Abb. 17: Vrbno, Kirche der Kreuzerhöhung, Südwand des Presbyteriums, Kopf eines Heiligen, Zustand nach der Restaurierung.
- Abb. 18: Vrbno, Kirche der Kreuzerhöhung, Südwand des Presbyteriums, Kreuzigung, gekreuzigter Christus, Detail.
- Abb. 19: Vrbno, Kirche der Kreuzerhöhung, Südwand des Presbyteriums, Kreuzigung, Joseph von Arimathia und Johannes Evangelista, Detail.
- Abb. 20: Vrbno, Kirche der Kreuzerhöhung, Südwand des Presbyteriums, Auferstehung Christi, Detail.
- Abb. 21: Vrbno, Kirche der Kreuzerhöhung, Südwand des Presbyteriums, Christi Himmelfahrt.
- Abb. 22: Vrbno, Kirche der Kreuzerhöhung, Südwand des Presbyteriums, Christi Himmelfahrt, Detail.
- Abb. 23: Vrbno, Kirche der Kreuzerhöhung, Südwand des Presbyteriums, hl. Barbara, Zustand nach der Freilegung, Detail.
- Abb. 24: Vrbno, Kirche der Kreuzerhöhung, Südwand des Presbyteriums, hl. Barbara, Zustand nach der Restaurierung.
- Abb. 25: Vrbno, Kirche der Kreuzerhöhung, Mikroschnitte durch die Farbschicht des südlichen Feldes des Chores.

(Übersetzung J. Kroupová)